

МНОГОИЗМЕРНИЯТ СВЯТ НА
СЪВРЕМЕННАТА ПРОЗА

(Съвременната българска проза и европейските социалистически литератури. С., БАН, 1986)

Сборникът със статии, обединени около една обща тема, беше, е и вероятно ще остане сред най-предпочитаните изразни форми на академичното литературознание. Неговото основно предимство е възможността един проблем да бъде интерпретиран от различни гледни точки и на различни нива, изследването му да придобие диалогичен характер, в който отделните мнения, наслагвайки се, допълвайки се и полемизирайки помежду си, да постигнат изчерпателност и дълбочина, недостъпни за авторската монография. Ала това предимство лесно би могло да се превърне и в недостатък — проблемът все пак е един, а авторите много; между концепциите могат да зейнат пукнатини, фрагментите могат да не образуват цялостна картина, може да се получи набор от откъслечни впечатления, които не обхващат, а заобикалят интегриращата тема. И колкото по-широка е тя, толкова повече тази опасност нараства — както нараства и възможността отделните автори в стремежа си да обхванат възможно най-широк хоризонт от нея да превърнат своите статии в каталог от имена и заглавия или да обобщат мненията си до нивото на абстрактното и общозвестното.

Не смятам, че настоящият сборник е избегнал напълно тези опасности — въпреки благородните му амбиции и актуалността на засегнатите проблеми, въпреки нивото му на интернационално издание, въпреки безспорния авторитет на неговите автори. Самото му заглавие ги предпоставя: на малко повече от 200 страници са разгледани „Съвременна българска проза и европейските социалистически литератури“ — тема, за изчерпателното анализиране на която не биха стигнали и няколко тома. Един такъв сборник би могъл да бъде или само строго концептуален, което предполага много тесен творчески контакт между неговите автори, или да остане в една

или друга степен фрагментарен спрямо изследваната проблематика.

В случая фрагментарността е неизбежна, но това още не означава, че темата е само формален повод да бъдат вмъкнати под една корица разнородни изследвания върху българската и европейската социалистическа проза. Тя играе по-скоро ролята на акцент върху същностните явления в многопластово битие на съвременната прозаическа литература и определя гравитните и типологическите сродни процеси в нейния национален и интернационален контекст. Независимо от това, че различни автори анализират различни произведения в различни литератури и от различни гледни точки, интегриращите моменти в мненията и оценките не са изключение, а закономерност, което говори освен за идейно-естетическото единство на социалистическите литератури и за обективните критерии на съвременната марксистическа критика. Освен признание за завоеванията на родната ни проза този сборник е и доказателство, че в своите основни тенденции тя не остава самотна и изолирана, че тематичният кръг, жанровата диалектика и естетическите ѝ характеристики могат да намерят своите еквиваленти в интернационален мащаб и че нейното кръвно родство с другите социалистически литератури може да бъде не само декларирано, но и доказано. Именно в този смисъл — като обособяващ *отвореността* на литературата ни към интернационалните идейно-естетически процеси и като доказващ *приложимостта* на изскованите на родна почва литературоведски критерии спрямо контекста на социалистическите литератури, сборникът е изпълнил достойно своето предназначение.

В своята въвеждаща и концептуална спрямо целия сборник статия „Социалистическите литератури — традиции и съвременност“ известният съветски литературовед Дмитрий Марков подчертава, че „Източникът на творческата свобода... е в хармонията между субективното и обективното“ и че социалистическият реализъм днес трябва да се разглежда „като нов тип художествено съзнание, като принципно ново естети-

ческо образувание, в никакъв случай не затворено в рамките на един или даже няколко начина на изображение, а представляващо исторически отворена система за правдиво изобразяване на живота“. Точно тази *отговорност* към многопластово художествено изображение и към антидогматичен жанров и стилистичен синтез — вече не като пожелание, а като дала своите плодове художествена практика, е в центъра на вниманието на отделните автори. Това, което характеризира сборника като цяло и изпъква на преден план в повечето статии, е прецизно намереният баланс между творческата свобода на автора и предявените изисквания на обществената ситуация, отказът от предпоставени и грубо социологични анализи, отчитането на огромната роля, която играе „Субективно-творческото начало, индивидуалната авторска позиция“ (Д. Марков) в съвременния художествен процес.

Най-сподобливите изследвания в сборника са изградени върху концептуални или тематични ядра, които служат като база при съпоставките между отделни автори и между сходни явления от интернационален мащаб. Този подход се оказва продуктивен дори в случаите, когато засегнатият проблем не е нов и е бил многократно и остро дискутиран — какъвто е например в статията на Тончо Жечев „Регионално — национално — общочовешко в литературата“. Тук на практика се разширява и задълбочава понятието „регионално“ — като идейно-естетическа територия, способна да протъстости на „нивелиращата и обезличаваща сила на съвременния живот“. Авторът спори с ограничените и ограничаващи представи за регионалното като самозадоволяваща се, затворена в своите географски и етнографски граници крепост на провинциалната литература и убедително защитава своята теза за „отворена навън към нацията“ регионалност, за регионалността като „сок и почва за постигането на общонационалното и общочовешкото“. Това е една от малкото статии, в които концепцията е изведена освен на базата на съвременността и в културно-исторически план, а проблемът „регионалност“ е разглеждан (и доказан) като изконно специфичен за българското литературно развитие, като процес „на формиране на българската литература на основата на сублимирането на националните черти“. В този смисъл Тончо Жечев разглежда съотношението между регионално и национално като диалектическа необходимост, като база, върху която се изграждат съотношенията между национално и общочовешко, безусловно необходими за всяка сериозна литература. Във и чрез регионалното се формира националното и

на негова почва се извършва интеграцията между националното и общочовешкото. Отказът от регионалност според автора обединява националната специфика и означава „стандартизация, обезличаване, унифициране, бягство от пълнотата и богатството на живота“. Диалектиката между националното и регионалното се разглежда като диалектика между общото и единичното, „където общото не може да живее без единичното, по-точно общото живее само чрез силата на единичното, на яркия човешки образ и тип и където единичното с нагледност и лекота носи общочовешки, дори трансцендентални проблеми“. Изискванията за регионалност не могат да се смятат за обшовалидни (това подчертава и самият автор), ала тяхната актуалност се потвърждава в не малка част от постиженията на съвременната ни проза — от тетралогията на Талева през Радичков и В. Попов до „Хайка за вълци“ на Ивайло Петров, при които именно регионалното е социалният и нравствено-психологическият климат, в който съзряват художествените послания от национален и общочовешки характер, и е нравствен коректив спрямо деструктивните процеси в съзнанието, настъпили вследствие неизбежните миграционни процеси, нивелиращи тъкмо регионалното — като фолклорно-митологичен свят, като специфичен психологически и емоционален контекст на индивидуалното аз, като предпоставка за съществуване на рода памет.

Тясно свързан с отношенията между регионално, национално и общочовешко и всъщност частен спрямо теоретичната трактовка на Тончо Жечев е проблемът за *коренотърсачеството* като един от основните мотиви в съвременната ни проза, засегнат в не една статия, и при това не само от български автори. „Да се намерят корените, да не се загубят връзките, традициите, да се съхрани в паметта миналото, да се удържи, да не се разпилее нравственото богатство на народа — такива и подобни проблеми стоят днес особено остро както пред българската, така и пред съветската литература“ — обобщава Нина Пономарева, изтъквайки като обединяваща тези търсения тенденция „подчертаната им философичност“. В друг аспект търси най-устойчивите пластове на националното самосъзнание Сабина Беляева — в сферата на националната митология, на сложните и противоречиви отношения между мита и естетическото му преосмисляне в съвременната социалистическа проза. Този проблем е особено актуален не само защото е свързан с някоя от новаторските явления в българската и съветската литература (авторката анализира „Свирепо настроение“ на

Радичков, „Корени“ и „Низината“ на В. Попов, прозата на Г. Алексиев и Г. Марковски, съпоставяйки ги с „Цар рибач“ на Астафиев и „Процаване с Матьора“ на Распутин), но и защото актуалното присъствие на мита в съвременната ни проза бе доскоро премълчавано и предпазливо заобикаляно. Тук митотърсачеството е не само обект на анализ в съвременната литература и в културната история, но е и теоретически аргументирано — като необходимост „отново да се съедини „разпокъсаното време“, да бъде постигната изгубената идентичност между съвременника и неговата родова намет, закодирана в архетипите на първичното, фолклорно-митологично мислене. „Митичното „надремие“ е „вписано“ и конфликтно противопоставено спрямо динамично изменящата се съвременна реалност не за да я отрече, а за да коригира нашите социално-етични критерии“ — твърди Беляева, визирайки както „Процаване с Матьора“ на Распутин, така и „Корени“ на Васил Попов. Сложната диалектика между първичните онтологически безспорни и вторично конструирани митове, между процесите на демитологизация и ремитологизация, проблемите за трансформацията на мита в митологема, за различните степени на функционална и философска натовареност на митологичното в контекста на социалистическата литература очертават широкия идейно-тематичен хоризонт в „Съвременност, мит и история“. Особено интересна е идеята на авторката за идейно-естетическата амбивалентност на мита при Радичков, у когото раздаването на митологическите представи при досега със съвременността се съпровожда с непрекъснат процес на митологизиране на самата съвременност: една идея, която заслужава специално изследване.

Митът е нравствено-етична мярка, своеобразен знак, призоваващ ни да пресмислим миналото по посока на настоящето и бъдещето, катализатор, активизиращ духовния свят на съвременника към преценка и равностетка. Тъкмо понятието „равностетка“ в неговия мирогледен, психологически и жанрово определящ смисъл е застъпено в статията на Светлозар Игов „Романи на равностетката“. Авторът основателно разглежда явленията като „водеща жанрово-тематична формация“ в края на 60-те и през 70-те години и отделя особено внимание на неговия генезис и причините, които го предопределят. Оригинална и впечатляваща, макар и оспорима в някои отношения, е неговата теза за „младенческата“ чувствителност като характерна и исторически обусловена черта на българската литература. Според автора историята на България „не е история на

продължително и трайно социално развитие, а на бързи и резки подеми и също така бързи и резки падения и погрома, при което между раждането и смъртта почти липсват периоди на зрялост“ — а тъй като именно зрелостта предполага равностетката, то това жанрово-тематично ядро не би могло и да се появи по-рано. Игов диференцира и различните му концептуални модификации: романи на финалната равностетка (напр. „Нощем с белите коне“ на Вежинов) с инвариант романи на равностетка („пред лицето на смъртта“ („Циклопът“ на Г. Стоев); романи на предварителната равностетка („Неандерталецо мой“ на Я. Станоев) и романи на колективната равностетка („Низината“ на В. Попов), подчертавайки по този начин идейно-философската и естетическа многопластовост на явлениято.

С приблизително същия период от развитието на българската проза се занимават Елена Варварина в „Образът на съвременника в българската проза от 60-те и 70-те години“ и Елка Константинова в „Нови тенденции в българската проза от 70-те години“. Основният акцент в изследването на Варварина пада върху скъсената дистанция между автор и герой и преориентацията на авторовото внимание към вътрешния свят на героите. Самото заглавие на Елка Константинова подсказва панорамния характер на нейната статия. Докато Светозар Игов се интересува преди всичко от жанрово-тематичните аспекти на разглежданите явления, тук на преден план изпъкват *типът изображение*, характерен за различните автори, поетиката на съвременната проза в нейното развитие и обогатяване. Макар и бегло, авторката засяга крайно интересния проблем за „бесспорните сходства“ между авангардните течения от 20-те години и „новаторския характер на литературата ни от последните две десетилетия“. Това новаторство, обхващащо както идейно-философския заряд, така и структурата, и изразните средства на новата ни проза, довежда до съществени метаморфози в класическото реалистично повествование; според Е. Константинова определящи в това отношение са процеси като лиризация на прозата, използване на пародийно-гротескиото и експресивно-асоциативното изображение, превеса на психологическия самоанализ на героите над сюжетно-фабулната линия на произведението и преди всичко синтеза между аналитичния психологизъм, историзма и философски аглъбеиото мислене, характерен за автори като П. Вежинов, И. Петров, И. Давидков и др. Отделните автори са разглеждани в развитие, което предопределя и еволюцията на прозаическите жанрове от 60-те към 70-те годи-

ни; особено характерен е примерът с „Лазарица“ на Радичков, където за пръв път „философското обобщение, построено върху една находлива абсурдна ситуация, поглъща и изцяло подчинява хумора и гротеската“. Паралелите, направени със сродни явления в съвременната полска проза, търсят не само сходствата, но и различията, подчертавайки по този начин националноспецифичното за родната ни литература.

Обикновено академичните сборници се стремят да обхващат явления, доказали по безспорен начин своето присъствие във времето и своето място в ценностната йерархия на литературните стойности, пренебрегайки новите и недоувърдени още явления; тук обаче не е така — статията на Йонка Найденова се занимава с младежката тема в младата българска и унгарска проза; т. е. тази, която доскоро наричахме, а и още наричаме с обидния термин „инфантилна“. Тази „селинджърска“ проза, съсредоточена върху един всъщност преломен момент в човешкото битие — прехода между „играта на възрастни“ и плащето бreme на самостоятелността, между спонтанното юношеско бунтарство и „проницателното вникване в големия свят“ — тази проза едва ли заслужава несериозното наименование, прикачено ѝ от българската критика, и в своята статия Йонка Найденова убедително доказва това. Съмнявам се само в твърдението ѝ, че тази „едва проблеснала“ тема вече се изживява — по-скоро тя се изживява у един автор, за да се възроди у друг, тъй като по своя характер въобще не подлежи на изживяване — дори последните ни прозаически дебюти доказват това — напр. „Жълтата подводница“ на Георги Гълов.

В една рецензия, разбира се, не биха могли да бъдат разглеждани изчерпателно всички статии от един академичен сборник. Спрях се по-подробно на тези от тях, които според мен очертават основните, водещи и перспективни концепции в съвременната ни проза. Разбира се, и другите изследвания представяват в една или друга степен интерес за читателската публика, независимо дали разглеждат широки хоризонти от прозаическото битие в две или повече литератури, както е напр. в „Еволюцията на чешкия и словашкия роман през 70-те години“ от Светлана Шерлаимова и в „Конфликти и характери“ от Васил Колески, дали разглеждат в съпоставителен план определени жанрови форми, както Виктор Хорев в „Съвременната документално-художествена литература за военния период“ и Галина Илиня в „Романът-епоса в южнославянските литератури“ и

някои особености на типологията на жанра“, дали са посветени на рецепционни процеси както „Някои аспекти на възприемането в ГДР на руската съветска и българската селска проза“ от Франциска Туи или на отделни автори като „В търсене на романов синтез“ от Михаил Фридман. По-важно според мен е друго — не изброяването на имената и изтъкването на достойнствата и недостатъците на отделните студии. По-важното според мен е в това, че съвременната социалистическа проза се разглежда да почти навсякъде като процес, като подлежаща на непрестанно обновление творческа територия, за която няма естетически и тематични табута и която, без да изгуби своя континуитет с традицията, непрестанно разширява и задълбочава своя жанрово-тематичен и идейно-философски обсер, творчески асимилирайки както националния, така и чуждите културен опит. А след като авторите на сборника са доловили динамиката и необратимостта на този процес, можем спокойно да кажем, че литературнокритическата мисъл е в крак с художественотворческата, че е способна да анализира непосредствено нейните завоевания, без да изцаква предпазливо присъдата на времето. А това, струва ми се, никак не е малко.

Едвин Сугарев

„ПРИСТРАСТЯ“ от ХРИСТО СТЕФАНОВ. Пловдив. Христо Г. Данов, 1986. 135 с.

„Критиката е една от най-полезните, но и от най-мъчните умствени работи — тя е, може да се каже, най-високото проявление на човешкото мишление“

Димитър Благоев

Нека не смятаме мотото на тези редове за въвеждане в поредната апология на критическата дейност. Всъщност по-често се налага критиката да бъде защитавана от някои нейни емисари, за които боравенето с литературни факти и явления се оказва не толкова най-мъчна, колкото неспособна работа.

По страниците на „Пристрастия“ черният, изнурителен труд на автора не се чувствава. Нещо по-важно: за разлика от немалкото критически писания, които изприказват все ясни и разчитани от пръв поглед знаци на идейно-художествения свят в едно или няколко произведения, авторът на разглежданата книга преминава отвъд очевидното,